

Ад тэорыі да практыкі. 1. Выкарыстоўваючы матэрыял параграфу і тэматычных карт атласа, даныя кліматаграм, ахарактарызуйце кліматычныя паясы Зямлі і запоўніце табліцу ў сшытку.

С. 20–23

Кліматычны пояс	Сезон года	Паветраная маса	Тэмпература	Ападка

2. Вызначце тып клімату па прыкметах: тэмпература ліпеня $+20...+25^{\circ}\text{C}$, а студзеня $-0...+5^{\circ}\text{C}$. Гадавая сума ападкаў — 250–300 мм, максімум летам. На якіх мацерыках прадстаўлены такія тып клімату? 3. У які кліматычны пояс вы адправіцеся адпачываць летам? Якое адзенне вам будзе неабходнае? 4. Вызначце па карце, у якім кліматычным поясе знаходзіцца Беларусь. Які тып клімату характэрны для вашага населенага пункта?

Клуб дыскусій. Чаму арктычны клімат мякчэйшы за антарктычны?

Клуб знаўцаў. Растлумачце, чаму межы кліматычных паясоў праходзяць не строга па паралелях.

§ 5. Геаграфічныя паясы і прыродныя зоны Зямлі

Успамінаем. Што такое геаграфічная абалонка? Якія кліматычныя паясы вылучаюць на Зямлі?

Даведаемся. Што такое геаграфічныя паясы. Пра разнастайнасць прыродных зон у межах геаграфічных паясоў. Пра характэрныя рысы асноўных прыродных зон.

Разважаем. Чаму адбываецца змена прыродных зон?

1. Геаграфічныя паясы і прыродныя зоны. З колькасцю сонечнага цяпла і вільгаці, якія атрымлівае зямная паверхня, звязана не толькі занальнае размеркаванне кліматычных паясоў, але і разнастайнасць прыродных комплексаў. **Найбуйнейшыя часткі геаграфічнай абалонкі — геаграфічныя паясы.** Іх назвы супадаюць з назвамі кліматычных паясоў, таму што аблічча прыродных комплексаў вызначаецца кліматычнымі ўмовамі. (Выкарыстоўваючы карту, пералічыце

геаграфічныя паясы Зямлі.) Яны распасціраюцца ў шыротным напрамку ад экватара да полюсаў, змяняючы адзін аднаго на сушы і ў акіяне і паўтараючыся ў абодвух паўшар'ях. Геаграфічныя паясы адрозніваюцца кліматам і, адпаведна, глебамі, расліннасцю, жывёльным светам.

У акіяне геаграфічныя паясы вызначаюцца паветранымі масамі, уласцівасцямі і цыркуляцыяй акіянічных вод. У кожным геаграфічным поясе фарміруецца свой набор прыродных зон.

Прыродная зона — гэта тэрыторыя з блізкімі ўмовамі тэмператур і ўвільгатнення, падобнымі глебамі, расліннасцю і жывёльным светам.

Назвы прыродным зонам даюцца па галоўнай вызначальнай прыкмеце — расліннасці (мал. 24). Асноўная прычына

Мал. 24. Шыротная занальнасць і вышынная пояснасць

фарміравання некалькіх прыродных зон унутры геаграфічнага пояса — розныя суадносіны цяпла і вільгаці.

2. Прыродныя зоны экватарыяльнага і субэкватарыяльнага геаграфічных паясоў. Вільготныя экватарыяльныя лясы на бедных чырвона-жоўтых фералітных глебах фарміруюцца ва ўмовах пастаянна высокіх тэмператур і вялікай колькасці ападкаў на працягу года. **Гэта адны з самых багатых па відавым складзе лясы планеты.** Для іх характэрны гушчыня, шмат'яруснасць, мноства ліян (мал. 25). Тут растуць дзясяткі тысяч відаў раслін, у тым ліку пальмы, дрэвы з каштоўнай драўнінай (чырвонае, ружовае), дрэвападобныя папараці. Жывёлы прыстасаваны да жыцця на дрэвах (малпы, лянiўцы), шмат птушак.

Саванны і рэдкалессі размешчаны ў субэкватарыяльных і трапічных геаграфічных паясах. Для іх характэрна чаргаванне сухога зімовага і вільготнага летняга сезонаў. **Саванны — гэта адкрытыя травяністыя раўніны з адасобленымі дрэвамі і гаямі.** У сухі сезон травы засыхаюць, а дрэвы скідаюць лістоту. Некаторыя з іх запасаюць ваду ў мясістых ствалах (баабаб) і сцёблах (кактусы). Саванну насяляе шмат травяедных капытных жывёл (антылопы, буйвалы), якія мігры-

Мал. 25. Вільготныя экватарыяльныя лясы

Мал. 26. Саванна

руюць у пошуках вады і зялёных паш, і драпежнікаў, якія ідуць услед за імі (мал. 26). У глебавым покрыве пераважаюць два тыпы глеб: карычнева-чырвоныя і чырвона-бурыя саванныя. Глебы характарызуюцца дастатковым утрыманнем гумусу дзякуючы гніенню вялікай колькасці травы.

Афрыканскі баабаб пры вышыні 20 м мае ствол да 20 м у абхваце, а запас вады ў яго драўніне можа дасягаць 120 тыс. л. Баабабы не гараць у агні, але іх ворагамі з'яўляюцца сланы, якія ядуць вільготную кару і рыхлую драўніну.

3. Прыродныя зоны трапічных і субтрапічных геаграфічных паясоў. Ва ўсходніх прыакіянічных абласцях тропікаў фарміруюцца лясы, а ў цэнтральных кантынентальных абласцях і заходніх, што абмываюцца халоднымі цячэннямі, — пустыні і паўпустыні.

Пустыня — участак мясцовасці з засушлівым кліматам і разрэджанай расліннасцю.

Трапічныя пустыні і паўпустыні займаюць найбольшыя плошчы ў трапічных паясах. **Гэта самыя гарачыя і сухія прыродныя зоны Зямлі з бедным раслінным покрывам і жывёльным светам** (мал. 27). Расліны маюць прыстасаванні, якія дазваляюць пераносіць недахоп вільгаці. У адных гэта доўгія карані, якія дасягаюць падземных вод. Другія назапашваюць ваду ў сцёблах або лісці (альяс). У трэціх лісце памяншаецца ў памеры або ператвараецца

Мал. 27. Вялікая Пясчаная пустыня ў Аўстраліі

ў калючкі (кактусы). Жывёлы пустынь здольныя доўга абыходзіцца без вады (вярблюды), перамяшчацца на вялікія адлегласці (антылопы) або весці начны лад жыцця (грызуны, змеі). Глебы паўпустынь — шэразёмы, пустынь — пустыннымя камяністыя або пясчаныя.

Вечназялёныя цвердалістыя лясы і хмызнякі — тыповая прыродная зона на захадзе субтрапічнага пояса ва ўмовах міжземнаморскага тыпу клімату. Вечназялёныя цвердалістыя лясы на карычневых і шэра-карычневых глебах лепш прадстаўлены ў Міжземнамор’і (мал. 28). Дзеля скарачэння страты вільгаці ў засушлівы летні перыяд расліны маюць цвёрдае скурыстае лісце і калючкі. З жывёл у вялікай колькасці пражываюць суслікі, суркі, часта сустракаюцца розныя змеі, хамелеоны, яшчаркі, чарапахі, шмат насякомых.

4. Прыродныя зоны ўмераных геаграфічных паясоў. Для пустынь і паўпустынь умераных паясоў характэрныя гарачае сухое лета і халодная маласнежная зіма. Раслінны і жывёльны свет небагаты. На бедных бурых і шэра-бурых глебах растуць саксаул, палын і лебядя. Тыповыя прадстаўнікі жывёльнага свету пустынь — яшчаркі, жукі, павукі, а таксама млекакормячыя, такія як грызуны, некаторыя антылопы і вярблюды.

У паўпустынях можна сустрэць ваўкоў і ліс, шакалаў і гіен, куланаў і сурыкатаў.

Зона **стэпаў** займае значныя прасторы ўмеранага пояса, у іх пераважае злакавая (кавыль, ціпчак, пырнік) або разнатраўна-злакавая расліннасць на каштанавых глебах і самых урадлівых глебах Зямлі — чарназёмных (мал. 29).

Мал. 28. Вечназялёныя цвердалістыя лясы і хмызнякі

Стэпы паступова пераходзяць у **лесастэпы**, дзе ўчасткі лугоў чаргуюцца з хвойнымі або асінава-бярозавымі лясамі на шэрых лясных глебах. Большасць жывёл у стэпах і лесастэпах траваедныя дзякуючы багаццю траў. Таксама тут жывуць грызуны (суркі, тушканчыкі, палёўкі, суслікі, хамякі), якія служаць здабычай для птушак і драпежнікаў (воўк, лісіца).

Найбольшую плошчу ва ўмераным поясе займаюць лясныя зоны, якія адрозніваюцца сезоннасцю прыродных працэсаў. Тут растуць шыракалістыя, змешаныя і хвойныя лясы.

У паўднёвай частцы ўмеранага пояса ва ўмовах марскога і ўмерана кантынентальнага клімату фарміруюцца **змешаныя і шыракалістыя лясы**. У шыракалістых лясках на бурых лясных глебах растуць бук, дуб, каштан, граб, клён, вяз, ліпа, ясенё. У змешаных лясках на дзярнова-падзолістых глебах да іх дадаюцца хвойныя (елка, сасна) і драбналістыя (бяроза, асіна, вольха) дрэвы (мал. 30).

У паўночнай частцы ўмеранага пояса бесперапыннай паласой працягнуліся **хвойныя лясы (тайга)** на падзолістых глебах. Тут растуць лістоўніца, сасна, елка, піхта, кедр, туя (мал. 31).

Мал. 29. Стэпы Еўразіі

Мал. 30. Змешаныя лясы
Беларусі

Мал. 31. Таежныя лясы Сібіры

Мал. 32. Тундра

Жывёльны свет лясных прыродных зон багаты і разнастайны. Тут жывуць алені, ласі, казулі, кабаны, зайцы, вожыкі. Самыя распаўсюджаныя драпежнікі — ліса, воўк, куніца, рысь, буры мядзведзь.

5. Прыродныя зоны субарктычнага і субантарктычнага геаграфічных паясоў. У субарктычным поясе размешчаны прыродныя зоны **тундры і лесатундры** (мал. 32). Ва ўмовах

марознай зімы і кароткага прахалоднага лета раслінны і жывёльны свет бедны.

Лесатундра — пераходная зона ад тайгі да тундры. Рэдкалесі ў рачных далінах з лістоўніц, елак і бяроз чаргуюцца з мохава-лішайнікавай расліннасцю ў міжрэччях. У тундры растуць імхі, лішайнікі, асака, палярныя кветкі (фіялка, палярны мак). Утвараюцца тундрава-глеевыя і тарфяна-балотныя глебы, бедныя перагноем.

Жывёлы тундры для выжывання ў суровых умовах абзаваліся густым футрам, маюць ахоўную бела-шэрую афарбоўку і назапашваюць на зіму тлушч.

6. Прыродныя зоны арктычнага і антарктычнага геаграфічных паясоў. Арктычны і антарктычны геаграфічныя паясы — царства **арктычных і антарктычных пустынь**. **Ва ўмовах пастаянна нізкіх тэмператур фарміруюцца ледзяныя пустыні.**

Раслінны свет тут вельмі разрэджаны, сустракаюцца імхі і лішайнікі. Наземных жывёл мала, у асноўным гэта драпежнікі: палярны пясец, палярны воўк і самы буйны наземны драпежнік — белы мядзведзь (мал. 33). Шмат маржоў, цюленяў

і вадаплаўных птушак. У Антарктыцы жывуць незвычайныя нелятаючыя птушкі — пінгвіны.

7. Вышынная пояснасць. У горах услед за зменай кліматычных умоў назіраецца змена прыродных комплексаў ад падножжа да вяршынь (гл. мал. 24 на с. 37). Такую заканамерную змену паясоў расліннасці называюць вышынай пояснасцю. Змена паясоў расліннасці пры пад'ёме ў горы адбываецца ў той жа паслядоўнасці, што і на раўнінах пры руху ад экватара да полюсаў. **Першы вышынны пояс расліннасці заўсёды адпавядае той прыроднай зоне, у якой размешчана падножжа гары.**

Самая простая вышынная пояснасць у горных сістэмах, размешчаных у палярных шыратах, напрыклад на Палярным Урале. Тундравая расліннасць ля падножжа гор на вышыні 200–500 м змяняецца поясам камяністых россыпаў, а вышэй — вечных снягоў і льдоў. Калі горная сістэма размешчана ў лясной зоне, то ніжні пояс прадстаўлены лясамі. (Вызначце па малюнку 34, якія паясы расліннасці змяняюць адзін аднаго ад падножжа да вяршынь у Альпах.)

Мал. 33. Белыя мядзведзі ў арктычнай пустыні

Мал. 34. Вышынная пояснасць у Альпах

Падвядзём вынікі. Змена прыродных зон з геаграфічнай шыратой — праяўленне геаграфічнай занальнасці. ♦ Галоўная прычына фарміравання прыродных зон унутры геаграфічнага пояса — гэта розныя суадносіны цяпла і вільгаці. ♦ Назвы прыродным зонам даюцца па галоўнай адметнай прыкмеце — расліннасці. ♦ Заканаммерная змена прыродных комплексаў у горах з вышынёй называецца вышыннай пояснасцю.

Праверым сябе. 1. Што такое прыродная зона? 2. Якія прыродныя фактары абумоўліваюць фарміраванне прыродных зон? 3. Якія асаблівасці маюць прыродныя зоны ўмеранага пояса? 4. У якой прыроднай зоне размешчана Беларусь? 5. З чым звязана з'ява вышыннай пояснасці ў горах? 6. У якіх горах будзе больш вышынных паясоў: ва Уральскіх або ў Гімалаях? Чаму?

С. 26, 27

Ад тэорыі да практыкі. Выкарыстоўваючы тэматычныя карты атласа, вызначце: на якім мацерыку самы вялікі набор прыродных зон, на якім — самы маленькі; у якіх мацерыкоў падобны набор прыродных зон; на якіх мацерыках размяшчэнне прыродных зон блізкае да шыротнага, на якіх — да мерыдыянальнага.

Клуб дыскусій. Ці існуюць прыродныя зоны ў Сусветным акіяне?

Клуб знаўцаў. Запішыце ролік у TikTok «Самыя цікавыя факты пра прыродную зону ...» (на выбар). Прапануйце аднакласнікам ацаніць яго.

Практычная работа 1. Аналіз геаграфічнага праяўлення шыротнай занальнасці па тэматычных картах.

Самаправерка. «Агульная характарыстыка зямнога шара».

